

Strachy v životě člověka (nature vs. nurture)

Radka Michalčáková

Strach

- základní emoční výbava člověka
- „nepříjemný prožitek vázaný na určitý objekt nebo situaci, které v jedinci vyvolávají obavu z ohrožení. Je tedy reakcí na poznané nebezpečí a má signální a obrannou funkci“ (Vymětal, 2004, s. 12)

- ovlivňuje a mobilizuje psychické i tělesné mechanismy za účelem zvládnutí ohrožující situace
- *psychická rovina*
emoce působí jako operátor, tzn. určitá síla, která modifikuje podobu fungování kognitivního systému
  - formuje funkci pozornosti
  - zužuje momentální myšlenkový akční repertoár člověka
  - podporuje vybavení vzpomínek vázaných na prožívání emoce téže kvality v minulosti atd.

■ somatická rovina

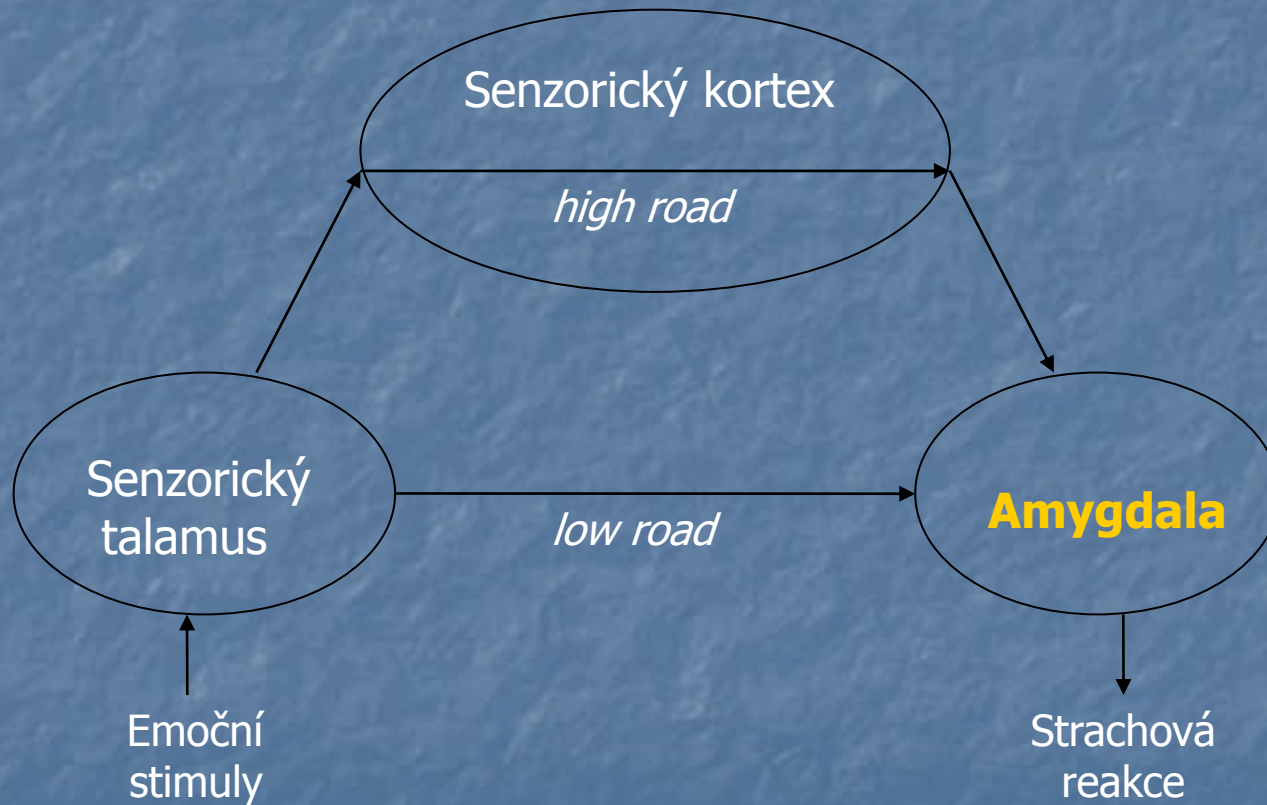
emoce strachu zabezpečuje optimální podmínky pro efektivní odpověď na situaci ohrožení

- zrychlené tempo srdeční činnosti a zesílení srdečního pulsu (což dále umožňuje rychlejší zásobení kyslíkem)
- kontrakce sleziny (což má za následek uvolňování uskladněných červených krvinek, které kyslík přenášejí)
- prohlubování vdechu, krácení výdechu a dilatace bronchů pro zvýšení příjmu kyslíku
- uvolnění rezerv cukru z jater pro jeho užití ve svalech
- přednostní zásobení krví oblasti mozku a svalů na úkor kůže a některých vnitřních orgánů (např. žaludku - sliznice bledne, sekrece a hybnost se tlumí)
- rozšíření zornic (zřejmě za účelem zvýšení efektivity zrakového vnímání), atd...

Etiologie strachu

- interakce tří základních faktorů
  - učení (modelování, podmiňování, získání informací)
  - vrozené dispozice (např. temperament; koncept „biologické připravenosti“ M. Seligman)
  - zrání/vývoj (určité formy strachu jsou specificky spojeny s konkrétními vývojovými obdobími)

Strach – neuropsychologický pohled

Strachy člověka v ontogenezi

- období před narozením, porod
  - kvalita těhotenství x následný psychický vývoj
  - porod – projevy emoce strachu
- novorozenecké a batolecí období
  - psychické struktury omezené
  - reakce difuzní, málo diferencované (křik, pláč, uhýbání...)
  - úleková reakce – předstupeň strachu
  - strach z cizích lidí (vrchol 8.-10. měsíc), separační úzkost
  - strach z výšky/hloubky (6.-9. měsíc)

- strachy v období předškolního věku
  - vázány na charakteristiky a události v blízkém prostředí dítěte
  - přetrvávání strachů spojených se separací od rodičů
  - strach ze tmy a tmavých prostor (provází dále celé dětství)
  - strach ze zvířat (přesouvají se od imaginárních k reálným obsahům)
  - *institucionální typ výchovy*
  - „imaginární“ strachy

■ strachy v období školního věku

- na počátku tohoto období hojný výskyt strachů týkajících se imaginárních bytostí a jevů (až do dospívání)
- školní prostředí
- sociální odezva, srovnávání se s vrstevníky
- strach ze smrti (počátky 9.-11. let), provází další vývojová období

■ Strachy v období dospívání

výskyt mnoha biologických, psychických a sociálních změn – řada specifických nejistot, rozporů a ambivalencí

■ řešeny mj. dva důležité úkoly

- Hledání vlastní identity

- Vytváření vztahů k okolnímu světu

nejistoty a obavy spojené se sebou samým, pocity vlastní nedostačivosti, strach ze selhání a sociálního odmítnutí

- tělesný vývoj

- rané partnerské vztahy

- smrt, smrtelnost člověka

Období dospělosti a stáří

s sebou přináší řadu vývojově specifických strachů, odlišných od dětského věku; zdroje strachu a obav souvisejí s aktuálními vývojovými úkoly, novými zkušenostmi či náhlými životními změnami

■ Mladá dospělost

■ rodičovství

- neplánované početí potomka
- nemožnost početí
- porod, zdraví dítěte a jeho následná výchova
- omezení v aktivitách a osobních zájmech; soupeření o přízeň partnera/partnerky; (u žen) snížení atraktivity v souvislosti s tělesnými změnami spojenými s těhotenstvím atd.

- důležitá životní rozhodnutí, první hodnocení úspěchů, srovnávání s představami a plány (volil/a jsem správně?)
- Střední dospělost
  - důležitý vývojový mezník, předěl životní dráhy
  - uvědomění si ztráty mnoha možností a postupným zužováním možných voleb (může být často provázena obavami a strachem z budoucnosti)
- Pozdní dospělost a stáří
  - postupná involuce, úbytek tělesných a psychických schopností → bezmoc a závislost na pomoci druhých?
  - strach ze smrti x strach z umírání, bolesti, utrpení

Způsoby výzkumného sledování strachů v období dětství a adolescence

ve srovnání s ostatními základními emocemi nejčastěji výzkumně sledovanou oblastí

- retrospektivní výpovědi
  - zkoumané osoby retrospektivně popisují své strachy
  - patří mezi nejstarší používané postupy (Hall, 1897)
  - metodologické problémy
- pozorování
  - zkoumaná osoba je vystavena kontaktu se strach vyvolávajícím podnětem a výzkumník pozoruje chování zkoumaného
  - nemnoho studií, v počátcích výzkumného sledování
  - výběr stimulů, chování není dostatečným indikátorem

■ Výpovědi rodičů a učitelů

- zajímavým výstupem těchto studií je zjištění tendence rodičů (i učitelů) podceňovat dětské strachy ve srovnání s výpověďmi samotných dětí
- významným faktorem determinujícím shodu mezi dítětem a referující osobou je věk dítěte
- mladší děti snáze svému okolí odhalí pocíťované strachy, starší jsou již schopny své emoce maskovat či předstírat

■ Rozhovor s dítětem

- jeden z nejefektivnějších prostředků ke zkoumání individuální zkušenosti
- často využívaný výzkumný postup
- možnost zkreslení výsledků díky odlišnému způsobu vedení rozhovoru různými tazateli, interpretace zjištění v souladu s referenčním rámcem tazatele (nikoli zkoumané osoby)

- Volné generování výpovědí o strachu
  - děti jsou tázány na obsahy svého strachu, které mají za úkol vyjmenovat
  - kognitivně náročnější technika
  - kritériem pro uvedení strachu je jeho zažívaná frekvence vázaná na výskyt podnětu v běžném životě
- Připravené seznamy strachů
  - dotazníková šetření s předem daným výčtem strachů, dítě vyjadřuje intenzitu svého strachu
  - snadné, nenákladné získání velkého množství informací v poměrně krátkém čase, objektivní skórování při minimálním vlivu výzkumníka, snadná porovnatelnost napříč různými skupinami osob apod.
  - omezení odpovědi respondenta na strachy, které jsou uvedeny v rámci předloženého seznamu (nejběžnější strachy x hrůzyplnost prezentovaných objektů)

- Fyziologické projevy strachu
  - strach sledován prostřednictvím fyziologických korelátů emoce
  - nejčastěji zaměřují na sledování elektrodermální aktivity a změny v oblasti systému oběhového
  - získání přesných hodnot fyziologických reakcí doprovázejících emoční prožívání
  - omezená možnost selekce a kontroly jednotlivých emočních stavů
- Ostatní postupy užívané ke sledování strachů
  - pozorováním dětí v jejich přirozeném prostředí
  - psaní esejů na téma strach
  - dotazování na strachy zažívané kamarády dítěte

Výzkumná studie ELSPAC (European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood)

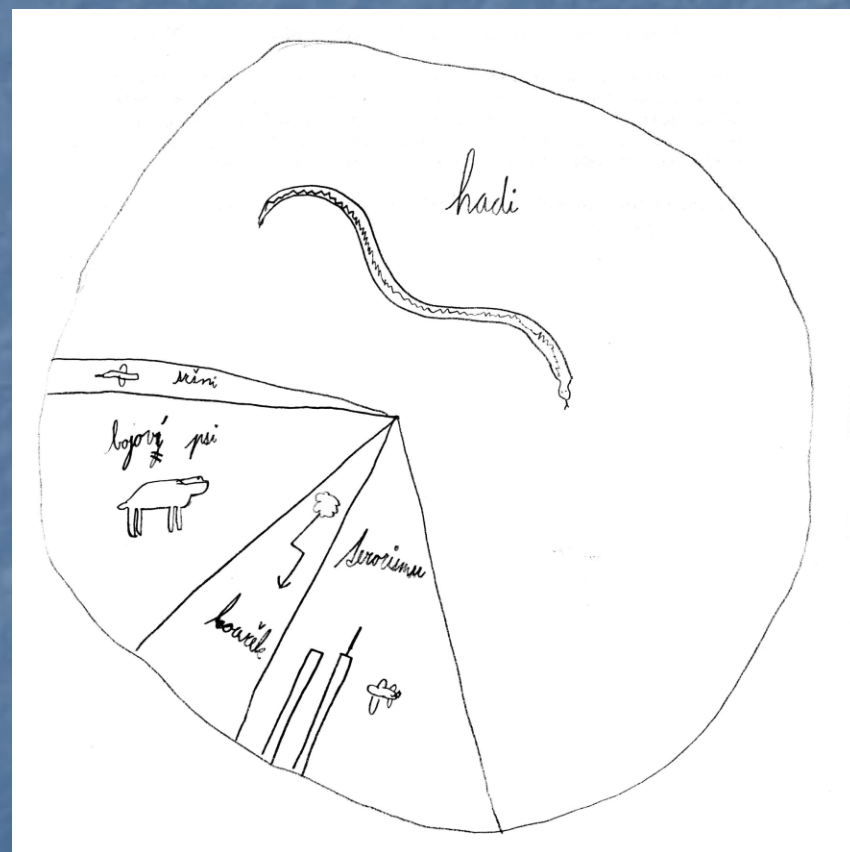
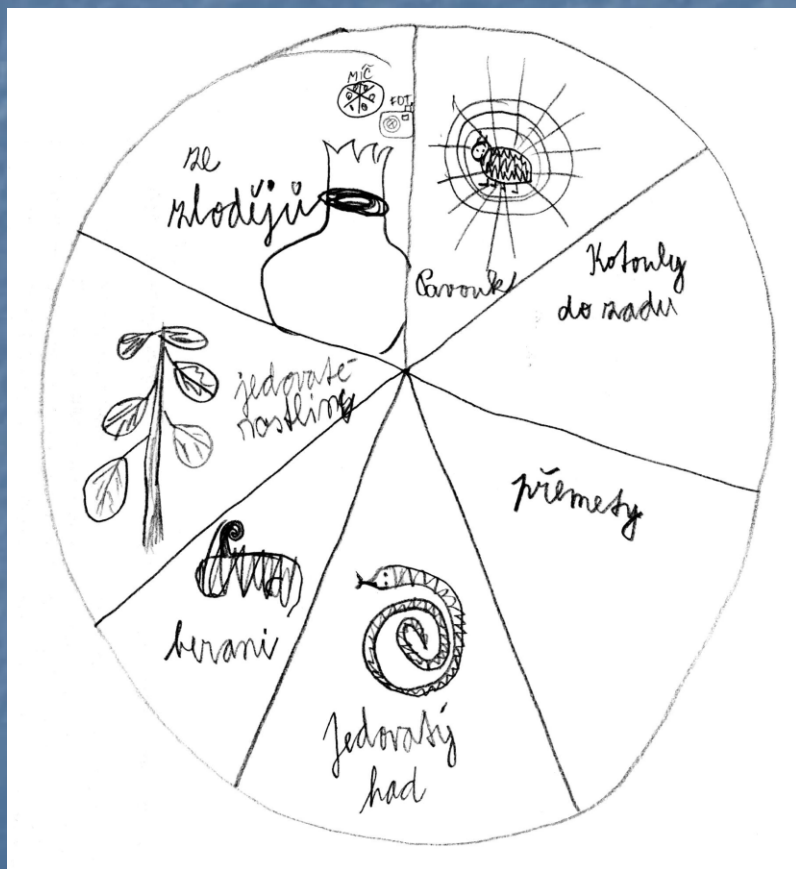
- longitudinální mezinárodní studie
- na projektu participuje 5 evropských zemí - Velká Británie, ostrov Man, Ukrajina, Ruská federace a Česká republika
- koordinační centrálou celého projektu je Institut dětského zdraví v Bristolu
- v České republice je nositelem projektu Výzkumné pracoviště preventivní a sociální pediatrie při LF MU v Brně pod vedením doc. L. Kukly (antropologické a pediatrické šetření, dotazníková část výzkumného šetření)
- psychologická výzkumná část je v současné době realizována Institutem výzkumu dětí, mládeže a rodiny při FSS MU v Brně pod vedením prof. P. Macka.

Výzkumné cíle

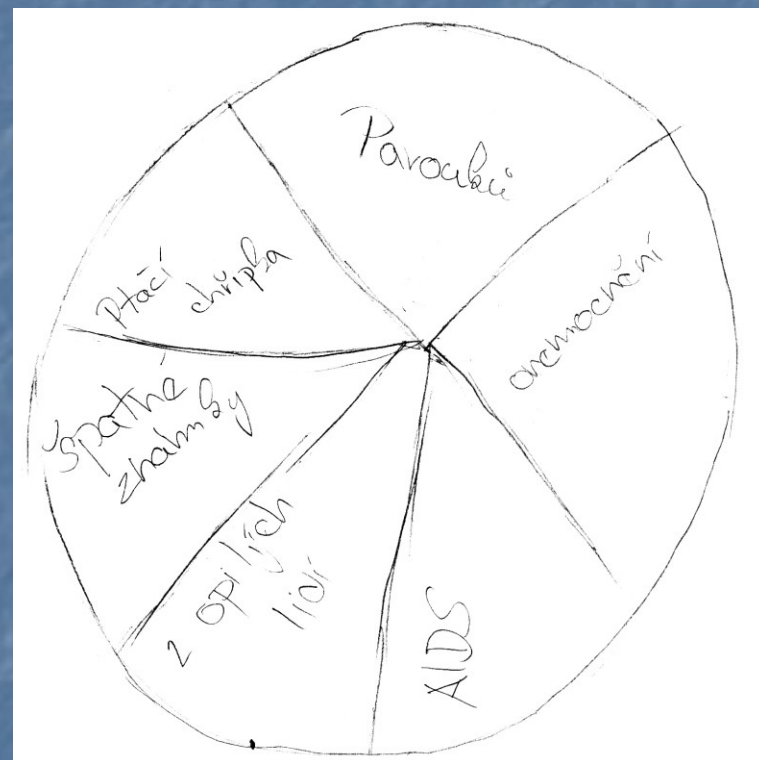
- deskripce strachů v období rané adolescence
  - výskyt strachů
  - obsahová stránka strachů
  - změny ve sledovaném období

- Metoda volné výpovědi o subjektivně pocíťovaném strachu „Koláč strachu“
- 676 jedenáctiletých dětí (49% dívek, březen 2002 – červen 2003)
- 524 třináctiletých dětí (47% dívek, duben 2004 – březen 2005)

Ukázky metody Koláč strachu 11 let

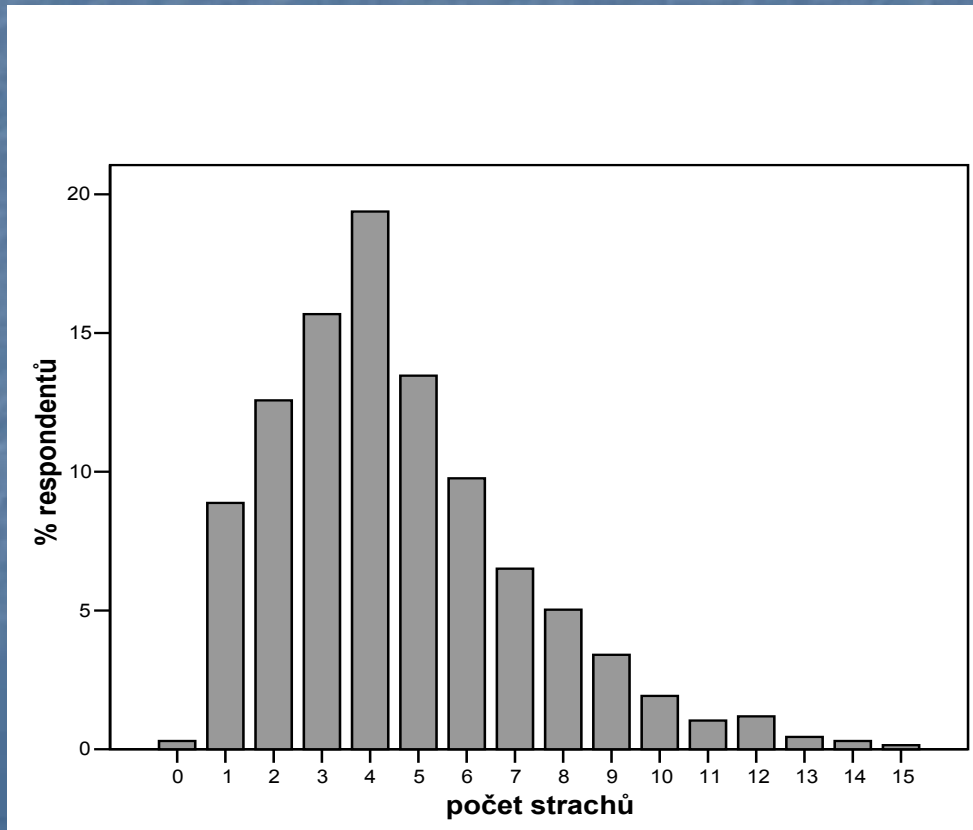

Ukázky metody Koláč strachu 13 let

Výsledky – 11 let

- počet strachů se pohyboval od 0 do 15
- průměrně 4,6 strachů (SD=2,6; medián=4)

	11 let – obecné kategorie	% dětí
1.	<u>Školní strachy</u>	47,6
2.	<u>Strachy z ohrožení druhými lidmi; <i>neznámí lidé (35,8); známí lidé (13,3)</i></u>	45,9
3.	<u>Strach ze zvířat</u>	40,5
4.	Strachy vázané na určité místo, způsob bytí	39,9
5.	Strachy ze ztráty někoho, obavy o někoho, o něco	28,4
6.	Strachy o zdraví, o tělo, z nepříjemných tělesných prožitků	21,3
7.	Strachy z obecného ohrožení; <i>přírodního rázu (11,1); společenského rázu (8,0)</i>	17,6
8.	Generalizované strachy	12,7
9.	Strachy z vlastní nedostačivosti	8,0
10.	Imaginární strachy	7,8
11.	Dopravní strachy	7,7
12.	Strachy zprostředkované médii	7,0
13.	Strachy z trestu	6,7
14.	Spánkové strachy	4,1
15.	Strachy z předmětů, látek či jejich vlastností	3,6
16.	Strach z nesplnění očekávaného přání	2,1
17.	Sportovní strachy	2,1
18.	Strachy z nových situací	1,8
19.	Strachy ze zabloudění, ztracení	1,5

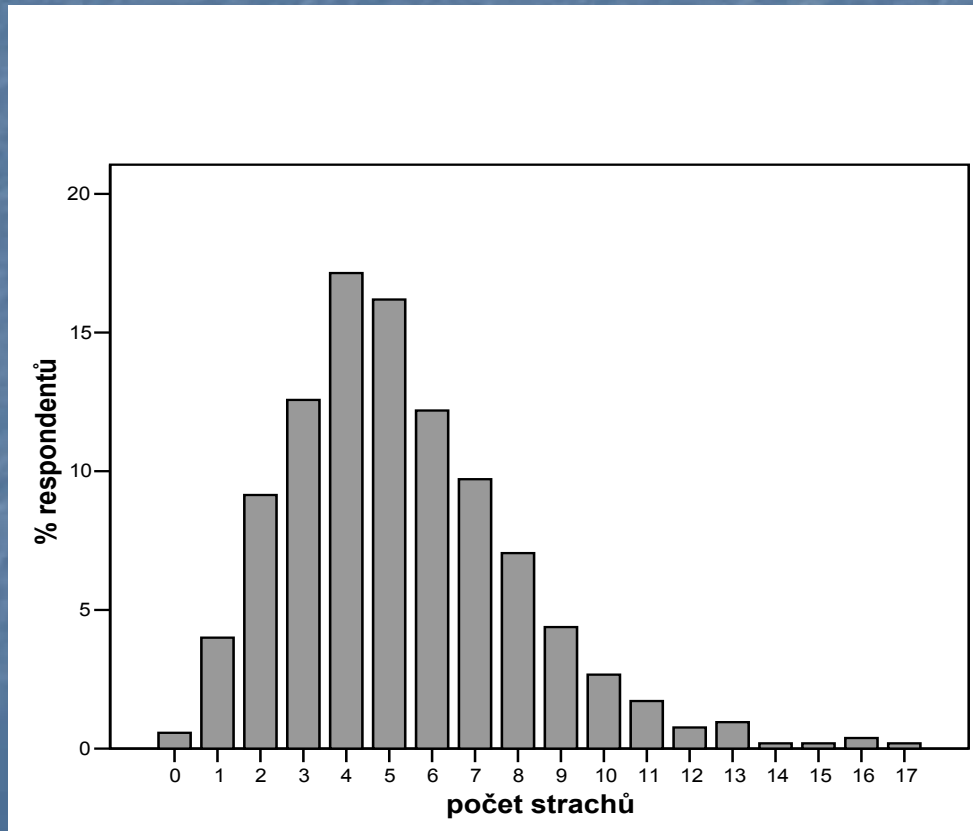
Výsledky konkrétní strachy

pořadí	11 let - konkrétní kategorie	% dětí
1.	tma	32,4
2.	známky, vysvědčení	28,4
3.	pavouci	22,0
4.	hadi	12,6
5.	psi	11,5
6.	písemka, test	10,5
7.	smrt	10,4
8.	zloději	8,9
9.	špatní, zlí lidé	8,7
10.	nemoc	8,1

Výsledky – 13 let

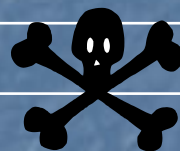
- počet strachů se pohyboval od 0 do 17
- průměrně 5,3 strachů (SD=2,7; medián=5)

	13 let - kategorie	% dětí
1.	<u>Školní strachy</u>	63,0
2.	<u>Strachy ze ztráty někoho, obavy o někoho, o něco</u>	46,5
3.	<u>Strachy z ohrožení druhými lidmi; <i>neznámí lidé (33,3); známí lidé (9,9)</i></u>	45,3
4.	Strachy vázané na určité místo, způsob bytí	41,7
5.	Strach ze zvířat	39,4
6.	Generalizované strachy	26,5
7.	Strachy o zdraví, o tělo, z nepříjemných tělesných prožitků	25,1
8.	Strachy z vlastní nedostačivosti	22,5
9.	Strachy z obecného ohrožení; <i>přírodního rázu (11,6); společenského rázu (7,8)</i>	17,0
10.	Strachy z trestu	8,0
11.	Dopravní strachy	7,6
12.	Strachy z předmětů, látek či jejich vlastností	6,9
13.	Strachy zprostředkované médii	6,1
14.	Imaginární strachy	4,0
15.	Strach z nesplnění očekávaného přání	3,6
16.	Strachy z nových situací	2,9
17.	Spánkové strachy	2,3
18.	Strachy ze zabloudění, ztracení	1,1
19.	Sportovní strachy	0,8

Výsledky – konkrétní strachy

pořadí	13 let - konkrétní kategorie	% dětí
1.	tma	35,8
2.	známky, vysvědčení	33,1
3.	pavouci	24,2
4.	písemka, test	16,4
5.	smrt	14,5
6.	hadi	12,6
7.	o kamarádství	11,0
8.	nemoc	9,7
9.	výška	9,0
10. – 11.	škola	8,8
10. – 11.	špatní, zlí lidé	8,8

Výsledky – změny mezi 11 a 13 lety

- mezi 11 a 13 lety došlo k navýšení v těchto obecných kategoriích strachů
  - Školní strachy
  - Strachy ze ztráty někoho, obavy o někoho, o něco
  - Generalizované strachy
  - Strachy z vlastní nedostačivosti – pouze u dívek

„Každý člověk má svou osobní, individuální formu strachu, která patří k němu a k jeho povaze, jako má svou formu lásky a jako musí zemřít svou vlastní smrtí.“

Fritz Riemann

Děkuji za pozornost